

Filip Budić

Paul Getty Museum, Los Angeles:
 Beyond the Nile:
 Egypt and the Classical World
 Šetnja izložbom

U čarobnom ambijentu Gettyjeva muzeja u Los Angelesu otvorena je 27. ožujka 2018. godine izložba *Beyond the Nile: Egypt and the Classical World*. Autori su se pobrinuli prikupiti neke od predmeta koji se smatraju najznačajnijim dokazima da su civilizacije Egipta, Egeja i Rima bile u živim kontaktima. Odabrati reprezentativni materijal bilo je bez dvojbe složeno i izazovno, prvenstveno zato što je predmeta koji mogu svjedočiti o gotovo 3000 godina veza od brončanog doba pa do kolapsa Rimskog Carstva doista mnogo. Izložci su posuđeni iz znamenitih svjetskih muzeja i zbirki, kao što su The British Museum, The Ashmolean Museum in Oxford, Louvre, Ny Carlsberg Glyptotek Copenhagen, Staatliche Museen zu Berlin, Kunsthistorisches Museum Wien, Musei Capitolini, Musei Vaticani, Museo Egizio Torino, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθήνα, Harvard Art Museum, The Metropolitan Museum i mnogi drugi.

¹Na projektu su surađivali neki od najvećih stručnjaka današnjice, poput Erica Clinea, Laurenta Bricaulta, Manfreda Bietka i drugih. Vještina izrade i ljepota izloženih predmeta ulijeva strahopoštovanje, a važnost i značenje svakog pojedinog su poput tesera u mozaiku neizmjernog utjecaja egipatske civilizacije na razvoj zapadnjačke znanosti i umjetnosti.

Na prvom katu izložbenog paviljona započinje intrigantna arheološka priča. Prva je prostorija posvećena kontaktu Egipta i egejskog svijeta u brončano doba. Postav započinje inventarom Arheološkog muzeja u Irakilju (Heraklion na Kreti) - kipićem faraona Usera i posudom hikske faraona Kijana koji su pronađeni u palači u Knosu te alabasternom amforom s kartušom Tutmozisa III. iz kretske grobnice Katsambas. Pokraj nje je keramički sistrum s nalazišta Archanes na Kreti za koji se tumači da pokazuje prijenos egipatskih običaja na otok tijekom srednjeg brončanog doba. Sučelice je izložen minojski materijal iz Egipta. Izdvajaju se vaze Kamares stila iz Abida, a iz grobnice br. 416 potječu vrlo šarmantan jež od fajanse i dva keramička hrvača (The Ashmolean Museum). U sredini prostorije

¹ Provenijencija važnijih izložaka navedena je dalje u zgradama. Prema savjetu recenzenta, imena muzeja ostavljena su u izvornim oblicima.

stoji kruna minojsko-egipatskih kontakata – slavno blago iz hrama boga Montua u Todu nedaleko od Tebe (Louvre). Vjeruje se da srebrne posude oponašaju minojske modele koje je faraon Amenemhet II. u 18. st. pr. Kr. dao posvetiti bogu rata kao simbolični dar za podjarmljivanje neprijateljskih naroda. Nasuprotni zid krasi znameniti *Londonski medicinski papirus* iz 18. dinastije (The British Museum) na kojem su zapisane magične formule za ozdravljenje. Za dvije vradžbine protiv kožnih bolesti piše da potječu iz jezika naroda Keftiu, što bi trebao biti egipatski oblik etnonima brončanodobnih Krećana.

Slika 1. Amfora od alabastera iz grobnice Katsambas na Kreti s kartušom Tutmozisa III.¹

Slika 2. Srebrno blago iz Toda kraj Tebe

¹ Sve priložene slike snimio je autor.

Slijede predmeti iz mikenskog razdoblja. Primjer kontakta s Egiptom su dragocjeni predmeti iz Kolone na Eginu (The British Museum). Zlatni nakit pokazuje vješt rad egejskih radionica čije su majstore inspirirali egipatski, sirijsko-levantski i anatolijski stil. Pokraj njih je pločica iz Knosa (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου) na kojoj je linearnim B pismom urezano ime *ai-ku-pi-ti-jo*, odnosno Egipat. Više tipičnih mikenskih stremenastih posuda (*stirrup jars*) koje su pronađene duž Nila od delte pa sve do Nubije (Fitzwilliam Museum, University of Cambridge; Petrie Museum of Egyptian Archaeology, University College London), svjedoči da je razmjena između egejskog i egipatskog kulturnog kruga bila aktivna i tijekom kasnog brončanog doba.

Slika 3. Pločica iz Knosa s imenom *ai-ku-pi-ti-jo* na linearnom B pismu

Obnovljeni interes Grka za Egipat (8–4. st. pr. Kr.) demonstriraju ranoarhajske vaze iz Naukratije. Svakako treba izdvojiti pomno ukrašenu jonsku posudu koju je neki Roik posvetio u Afroditinom svetištu grčkog emporija u delti Nila (The British Museum). Svijetložuta keramika odlikuje se detaljno izrađenim frizom divljih zvijeri s vanjske i unutarnje strane, a na obodu i drškama je nekoliko ženskih protoma. U prostoru druge dvorane dominiraju dva kipa, Egipćanina Tjajasetimua iz 7. st. pr. Kr. (The British Museum) i tipičnog grčkog kurosa iz 6. st. pr. Kr. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα). Povezanost umjetničkog izraza vidi se na prvi pogled, a kiparstvo nas podsjeća na važan utjecaj egipatskog kanona na arhajski grčki stil. Osmijeh faraona Aprijesa (Museo Civico Archeologico di Bologna) ukazuje na još jednu kiparsku karakteristiku (tzv. arhajski smiješak) koju su Grci rado uključivali u repertoar kasnog arhajskog i ranoklasičnog razdoblja. Veliki sarkofag Vahibreemakheta (Rijksmuseum van Oudheden, Leiden), čuvara faraonskog pečata iz 7/6. st. upečatljiv je primjer kako je osoba grčkog podrijetla mogla obavljati visoki administrativni posao u Egiptu. Prikaz na steli pokojnice Píabrm, kćeri Karanina Usola (The British Museum) izrađena je po egipatskim pravilima za oblikovanje spomenika, ali su pogrebna scena (*prothesis*) i prilozima (trokutasti kolači i šipak) po grčkom običaju. Veze između Egipćana i Grka tijekom arhajskog i klasičnog razdoblja ne bi se mogle potpuno prikazati bez mita o Heraklu i Busiridu. Dvije crnofiguralne vaze, tipična atenska amfora (Cincinnati

Art Museum) i hidrija iz Caere u Etruriji (Kunsthistorisches Museum Wien), prikazuju kako Heraklo presuđuje faraonu Busiridu i njegovim slugama. Iz Ferekidovih, Panijazidovih, Euripidovih i Herodotovih odlomaka, znamo da je mit bio vrlo popularan u 5. st. pr. Kr., ali ga spominju i kasniji antički pisci.

Slika 4. Posuda iz Naukratije s Roikovom posvetom Afroditi

Slika 5. Atenska amfora s prikazom Herakla kako navaljuje na Busirida

Mramorna glava Aleksandra Makedonskog (The British Museum) krasi ulaz u prostoriju posvećenu helenističkom Egiptu. Remek-djelo vjerojatno potječe iz Aleksandrije, a načinjeno je prema prototipu slavnoga Lizipa. Među najprepoznatljivijim je primjerima antičke portretistike. Blagi okret glave u stranu, pogled u daljinu i mladoliko lice bez brade neke su od karakteristika idealnog Aleksandra, koji je otvorio novu epohu u povijesti nilske civilizacije osvojivši Egipat. Veći dio dvorane namijenjene helenizmu zauzimaju poprsja i reljefi helenističkih vladara. Izdvajaju se glave Ptolemeja I. iz Fajuma (Ny Carlsberg Glyptotek), Ptolemeja IV. iz Aleksandrije (Museum of Fine Arts, Boston), Ptolemeja IX. nepoznatog podrijetla (J. Paul Getty Museum, Malibu). Impresivne su biste egipatskih svećenika, a posebno glava mladića iz Aleksandrije (The British Museum) sa savršeno uglačanom površinom lica. Portreti su primjer međusobnog ispreplitanja helenističke i egipatske umjetnosti, dok se stari egipatski konzervativni kanon održava na tradicionalnim reljefima. Takav je počasni natpis na velikoj steli u čast generala Kalimaha koji je 39. g. pr. Kr. spasio Tebu od velike gladi (Museo Egizio Torino). Na gornjem dijelu stele urezani su likovi Amona i Montua uz koje stoje Kleopatra VII. i sin joj Cezarion. Od brojnih helenističkih predmeta ističu se enohoja kraljice Berenike II. od fajnse (J. Paul Getty Museum, Malibu), kameja neidentificiranog kralja Ptolemejevića uz bradatog boga (Museum of Fine Arts, Boston) te dva zlatna prstena s likom Ptolemeja VI. (Louvre). U uglu dvorane jedno do drugog stoje tri poprsja: Cezara, Marka Antonija i dame koja ih je obojicu uspjela zavesti. Poprsje Kleopatre VII. iz Vatikanskih muzeja dokaz je neporecive elegancije helenističkog kiparstva. S njim se svakako može mjeriti bazanitni portret Rimljanina iz Dorseta za koji se smatra da prikazuje Marka Antonija zbog kasnorepublikanske frizure, visokog čela, izbočene brade i orlovskog nosa. Bista Julija Cezara od grauvake iz Wadi Hammamata (Antikesammlung, Staatliche Museen zu Berlin) završila je splotom okolnosti u Pruskoj kad ju je kupio kralj Friedrich II. Odsjaj i boja kamena te vještina helenističkog kipara daju joj posebni čar. Ne smije se zaboraviti da su prodorne mramorne oči suvremena intervencija.

Slika 6. Glava Aleksandra Makedonskog

Slika 7. Poprsje Julija Cezara

Slijede predmeti iz razdoblja rimske vlasti nad Egiptom. Reljef Izidine svećenice Aleksandre iz atenske četvrti Kerameik (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα) uvodi posjetitelja u širenje egipatskih kultura Rimskim Carstvom. Četverostruki čvor na prsima jasan je simbol Aleksandrina religijskog opredjeljenja, a natpis na grednjaku edikule iznad kipa odaje njezino grčko podrijetlo. Kasnoantička pločica, rijedak primjer slikanja temperom, prikazuje boga Herona koji je stilski i onomastički vrlo sličan tračkom Heroju (Museum of Art, Rhode Island School of Design, Providence). Mladoliki bradati čovjek odjeven je u rimski oklop i ogrtač, a njegov je kult bio popularan među egipatskim vojnicima. Iz grčkog natpisa znamo da je pločicu zavjetovao neki Panefrimid za dobru sreću.

Posebnu pažnju privlače freske i mozaici. Mozaik iz Palestrine (Antikesammlung, Staatliche Museen zu Berlin) velikih je dimenzija, a pretpostavlja se da je nekoć pripadao inventaru hrama Fortune Primigenije. Prema sadržaju pripada tzv. nilotičkom slikarstvu čije su teme vezane za prirodu i lagodan život uz veliku egipatsku rijeku. Za ovu prigodu izložene su i neke od znamenitih freski iz Nacionalnog arheološkog muzeja u Napulju, poput dolaska rogate Ije u Egipat, procesije Izidinih svećenika i božičinih svečanosti u Egiptu. Freske iz Pompeja, Stabija i Herkulaneja svjedoče o popularnosti egipatskih motiva među Rimljanima prvoga stoljeća te prikazuju detalje iz rimske svakodnevice (brodovi, građevine, kulturni predmeti, stil odijevanja i drugo). Na impresivnoj čaši od plavog stakla iz sudanske piramide W T8 C13 (Collezioni Egittologiche, Università di Pisa), u središnjem je dijelu prikazana tipična egipatska pogrebna scena s Ozirisom u

glavnoj ulozi, a u gornjem registru stoji natpis na grčkom ΠΙΕ ΖΗΣΕΝ! Ovo je rijetka kombinacija poganske doktrine u likovnom izrazu s frazom koja će postati popularna na kršćanskom religijskom posuđu. Još je upečatljiviji skif od opsidijana iz vile San Marco u Stabijama (Museo Archeologico Nazionale di Napoli). Ukrašen je umetcima od zlata, zelenog jaspisa, lapis lazulija, malahita, karneola te ružičastih i bijelih koralja. Oblik posude je grčko-rimski, a pogrebni motivi su egipatski.

Slika 8. Mozaik s nilskim krajolikom iz Pompeja

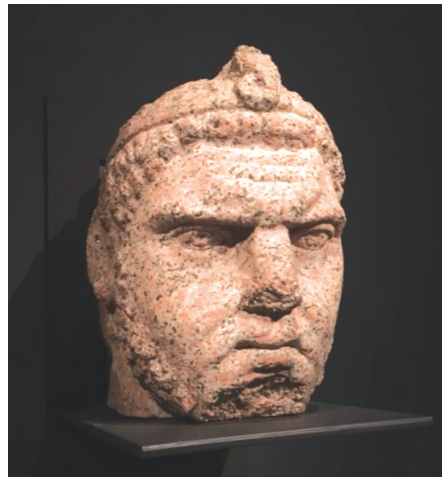

Slika 9. Skif iz vile San Marco u Stabijama

Na sredini posljednje prostorije stoji golemi nilski konj od crvenog mramora za kojeg se smatra da potječe iz Salustijevih vrtova u Rimu (Ny Carlsberg Glyptotek). Kroz prednju nogu provedena je cijev pa se smatra da je kip bio dio fontane. Slijede stele i kipovi koji u egipatskom stilu prikazuju ili spominju rimske careve - primjerice stela cara Tiberija iz Tebe (Allard Pierson Museum, Amsterdam) ili kip cara Domicijana iz Beneventa (Museo del Sannio di Benevento) koji u potpunosti slijedi drevni egipatski kiparski kanon: ruke pripijene uz bokove, lagani iskorak, na glavi faraonski klaft s kobrom itd. Velika mramorna bista Hadrijanova ljubavnika Antinoja (Louvre) zauzima posebno mjesto na izložbi. Mladić se utopio u Nilu oko 130. godine, a nesretni ga je car proglasio bogom. Portret je pravi odraz deifikacije – spoj egipatskog sakralnog inventara i skladne heleniističke skulpturne tradicije. Uz Antinoja izloženo je nekoliko skulptura iz luksuzne Hadrijanove vile u Tivoliju, među njima i dvostruka bista Izide i Apisa od crnog i bijelog mramora koja se čuva u Vatikanskim muzejima. Na kraju izložbe stoji golema granitna glava cara Karakale (University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia) koji je posjetio Egipat tijekom priprema za rat protiv Parta oko 200. godine. Smatra se je u istom vremenu podignut njegov kolosalni kip. Glavu je otkrio Flinders Petrie 1894. godine u Izidinom hramu u Koptu.

Slika 10. Antinojeva bista iz Hadrijanove vile u Tivoliju

Slika 11. Karakalina glava iz Kopta

Strogim i pomalo zastrašujućim Karakalnim pogledom završava ova vrhunski osmišljena izložba. Popratno je izdan i opsežni katalog čiji su urednici kustos antičke zbirke Jeffrey Spier, direktor Paul Getty muzeja Timoty Potts i asistentica kustosa antičke zbirke Sara E. Cole.

Izložba *Beyond the Nile: Egypt and the Classical World* na sadržajan, jezgrovit i atraktivan način prezentira temu kontakta Egipta s klasičnim svijetom. Rijetkost je, ali velika čast vidjeti tako slavne izložke na jednome mjestu koji pokrivaju gotovo tri tisućljeća povijesti susreta velikih sredozemnih civilizacija. Objavljeni katalog ostat će uspomena na izložbu koja je zatvorena 9. rujna 2018. Raduje obavijest direktora Paul Getty muzeja da će uslijediti postavi čiji će fokus biti kontakt grčko-rimskog svijeta s Anatolijom, Perzijom, Mezopotamijom, a jednog dana nadajmo se i Ilirikom!

LITERATURA

Spier, Jeffrey, Potts, Timothy i Sara E. Cole (ur.), *Beyond the Nile: Egypt and the Classical World*, Los Angeles: The Paul Getty Museum, 2018.